

МАЛАНЧУК Тетяна Василівна,
канд. юрид. наук, старша викладачка
кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства,
Сумський державний університет
ORCID ID: 0000-0003-4583-8838
Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Повага до прав людини починається зі ставлення суспільства до своїх дітей, оскільки діти є фізично та психологічно вразливими й слабкими і потребують особливої уваги. Забезпечення найкращих інтересів та реалізації прав дитини є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом будь-якої правової держави. На жаль, сьогодні діти живуть у світі, де їхні права систематично ігноруються та порушуються. Особливо це стосується сотень тисяч дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, що позбавило їх батьківської опіки, обірвало їхні життя та грубо порушило звичайні людські права.

Україна, яка останнім часом стала ареною конфлікту, стикається з невизначеністю та покладеними на неї випробуваннями. Особливо вразливою групою в цьому контексті є діти, які стикаються з безпрецедентними труднощами та порушеннями прав людини внаслідок воєнного конфлікту.

Проаналізувавши сучасні дослідження і публікації у сфері захисту прав людини, маємо зазначити, що сутності, змісту, проблемам функціонування механізму захисту прав людини приділяється досить багато уваги як у вітчизняній науці, так і на світовому рівні. Але існує багато частин загальної проблеми, які потребують подальшого дослідження та належного розв'язання, з огляду на систематичне порушення прав дитини, особливо в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

«Через російську агресію порушені абсолютно всі права українських дітей», – на цьому наголошує радниця-уповноважена Президента з прав дитини Дар'я Герасимчук.¹

Досить важко говорити про права дітей після жахів, які сталися в Україні з початку військової агресії сусідньої держави, починаючи з 2014 року. Тисячі дітей пережили неперевершені жахи та жорстокість, були викрадені, вирвані зі своїх домівок і родин та досі перебувають у полоні, не маючи жодної інформації про долю своїх рідних та близьких. Усе це є військовими злочинами та серйозним порушенням норм міжнародного права.

Серед основних міжнародно-правових актів, що є основою для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту, виокремлюють:

- Конвенцію ООН про права дитини;
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах;
- Женевські конвенції про захист жертв війни;
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій;
- Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці;
- Римський статут Міжнародного кримінального суду та низку Резолюцій Ради Безпеки ООН.

Найбільш широко визнаним у світі інструментом захисту прав людини щодо прав дитини є Конвенція ООН про права дитини. Конвенція об'єднує в одному документі всі види прав дитини – громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні.² Зважаючи на зміст конвенції, вважаємо за необхідне виокремити декілька принципів, які включають права дитини, з одного боку, і обов'язки держави щодо них, з іншого:

1. Принцип рівності – діти не можуть бути дискриміновані за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин. Дискримінація є одним із найрозповсюдженіших порушень прав людини. Дискримінація означає несправедливе ставлення до людини через те, ким вона є, або тому,

1 Герасимчук Д. Через російську агресію порушені абсолютно всі права українських дітей. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3715651-prava-ditej-pid-cas-vijni.html> (15.01.25).

2 Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

що вона володіє певними характеристиками.³ Підставою для вчинення дискримінаційних дій часто стають певні упередження та стереотипи. Багато дітей в Україні стикаються з дискримінацією та перешкодами для можливостей, включаючи упередження та відсутність належної підтримки в освітніх установах. Це ситуація, коли дитина чи група дітей за певними ознаками (інвалідність, місце проживання, добробут родини, стать, віра тощо) обмежується у користуванні правами, послугами, свободами без обґрунтованих правомірних причин. Серед перешкод у забезпеченні недискримінаційного освітнього середовища можна виділити:

- ✓ соціальні – стереотипи та упередження, відсутність даних або недостатня кількість даних про реальні потреби різних груп дітей за статтю, віком, майновим становищем тощо (наприклад, менше заохочення дівчат до ІТ сфери через стереотип, що це чоловіча професія, або хлопців – до гуманітарних наук, оскільки вони вважаються «жіночими»);
- ✓ організаційні – розташування, розклад занять, логістика/транспорт, бюрократичні процедури (наприклад, відсутність пандуса);
- ✓ особисті – економічні і фінансові можливості, стан здоров'я, релігійні переконання, національні традиції, велика кількість дітей у родині, кількість вільного часу поза школою тощо (наприклад, неврахування релігії дітей при викладанні певних предметів, зокрема християнської етики, або неврахування різниці в релігійних святах).⁴

Базовим нормативним актом, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації в Україні є закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». У цьому законі визначення дискримінації надається як «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно

3 What Is Discrimination? Equality & Human Rights Commission. URL : <https://www.eoc.org.uk/what-is-discrimination/> (15.01.25).

4 Як створити недискримінаційне середовище у школі: покрокова інструкція для директора. Державна служба якості освіти України. URL : <https://sqe.gov.ua/pro-nas/> (15.01.25).

обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними»⁵. У ст.4 зазначається, що дія цього закону поширюється, зокрема, й на сферу освіти. В свою чергу, в поняття «безпечне освітнє середовище», окрім інших складових, включено також сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо (п. 2-1 ст.1 ЗУ «Про освіту»)

2. Принцип першочергового забезпечення інтересів дитини – потреби дітей та їх благополуччя є першочерговими і понад усе. Відповідно до п. 1 ст. 3 Конвенції ООН Про права дитини держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. У Загальному коментарі Комітету ООН з прав дитини №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3) зазначено, що принцип найкращих інтересів дитини необхідно застосовувати до всіх питань, які стосуються дитини або дітей, і враховувати для врегулювання будь-яких можливих колізій прав, закріплених в Конвенції або інших міжнародних договорах щодо прав людини. Увагу необхідно приділяти визначенню можливих рішень, які відповідають найкращим інтересам дитини. Це означає, що при ухваленні виконавчих заходів держави зобов'язані мати чітке уявлення про найкращі інтереси всіх дітей, зокрема дітей в уразливих ситуаціях.⁶

Принцип першочергового забезпечення інтересів дитини деталізовано і в Європейській конвенції про здійснення прав дітей. Зокрема в статті 6 зазначається, що під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган:

- а) визначає, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і в разі необхідності одержує додаткову інформацію, зокрема від суб'єктів батьківської відповідальності;

5 Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.

6 Загальний коментар №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3). Комітет ООН з прав дитини. URL : <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf> (15.01.2025).

- б) якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння:
- упевнюється в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію;
 - у відповідних випадках консультує особисто дитину (у разі необхідності приватно) сам або через інших осіб чи інші органи в зрозумілій дитині спосіб, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини;
 - надає можливість дитині висловлювати її думки;
- с) приділяє належну увагу думкам, висловленим дитиною.

Відповідно до ст.1 закону України «Про охорону дитинства» забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.⁷

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини необхідно враховувати такі елементи:

- погляди дитини;
- індивідуальність дитини;
- збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- піклування, захист і безпеку дитини;
- вразливе положення;
- право дитини на здоров'я;
- право дитини на освіту.⁸

Саме тоді, коли не задовольняються потреби дітей найчастіше й відбуваються порушення їх прав. Звичайно, що війна максимально загострює ці проблеми, адже в таких умовах діти втрачають можливість гармонійно розвиватися відповідно до віку й індивідуальних задатків.

3. Принцип забезпечення права на життя і розвиток – передбачає, що кожна дитина має невід'ємне право на життя із зобов'язанням держав-учасниць забезпечити запобігання будь-якій ситуації, яка спричиняє смерть дитини та обіцянкою забезпечити мінімальні умови життя.

⁷ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁸ Павло Пархоменко. Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини. Верховний Суд України. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_interesy_dytnyny.pdf (15.01.25).

Обов'язком кожної держави є забезпечення виживання та розвитку дитини. Як зазначено у коментарі Комітету з прав людини ООН, право на життя є найвищим правом, відступ від якого не допускається, навіть у ситуаціях збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації. Право на життя – це право, яке не слід тлумачити вузько.⁹ Принцип забезпечення права на життя і розвиток може бути реалізований лише цілісно, оскільки він вимагає спільного тлумачення з усіма іншими правами та положеннями Конвенції такими як право на здоров'я, достатнє харчування, соціальне забезпечення, адекватний рівень життя, здорове та безпечне довкілля, освіти та дозвілля. В свою чергу право на розвиток включає обов'язок держави забезпечувати фізичний, розумовий, духовний, моральний, психологічний та соціальний розвиток дитини. Кожна дитина має безмежний потенціал – нескінченний набір можливостей, талантів і мрій, які можуть змінити наш світ на краще. Цей глибокий потенціал є причиною того, чому право на життя, захищене статтею 6 Конвенції про права дитини, є не лише статтею міжнародного права, але й моральним обов'язком, який ми всі поділяємо. Уряди відіграють важливу роль у реалізації цілей Статті 6 Конвенції про права дитини. Їхня відповідальність виходить за рамки законотворчої діяльності, включаючи непохитну відданість виживанню дітей через підтримку та покращення інфраструктури охорони здоров'я, активні служби захисту дітей та негайне реагування на стихійні лиха чи конфлікти.¹⁰

4. Принцип свободи від всіх форм насильства – захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образ чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації. Держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і освітніх заходів для захисту дитини від усіх форм фізичного або психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого поведіння, жорстокого поведіння чи експлуатації, включаючи сексуальне насильство, коли вона перебуває під опікою батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину. Такі захисні заходи повинні, за необхідності,

9 Human Rights Committee. General comment No. 36 Article 6: right to life. United Nations. 3 September 2019. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g19/261/15/pdf/g1926115.pdf> (15.01.25).

10 A Guide to UNCRC Article 6: Every child's right to live. Save the Children. URL : <https://www.savethechildren.org.au/about-us/save-the-childrens-charity-work/uncrc-article-6-the-right-to-live> (15.01.25).

включати ефективні процедури створення соціальних програм для надання необхідної підтримки дитині.¹¹ Міжнародні дослідження показують, що 6 з 10 дітей віком до 5 років регулярно зазнають фізичного покарання та/або психологічного насильства з боку батьків і вихователів, а 1 з 5 жінок і 1 з 7 чоловіків повідомляють, що зазнали сексуального насильства в дитинстві. В умовах збройного конфлікту та в середовищі біженців дівчата особливо вразливі до сексуального насильства, експлуатації та зловживань з боку комбатантів, сил безпеки, членів їхніх громад, гуманітарних працівників та інших осіб.¹² Всесвітня організація охорони здоров'я пропонує сім стратегій для припинення насильства над дітьми. Це:

- імплементація та застосування законів;
- норми та цінності;
- безпечне середовище;
- підтримка батьків та опікунів;
- дохід та економічне зміцнення;
- послуги з реагування та підтримки;
- а також освіта та життєві навички.¹³

За даними ЮНІСЕФ, 2024 рік був одним з найгірших років в історії для дітей в умовах конфлікту. На таку статистику величезний вплив має війна в Україні. Важливо підкреслити, що дитина ніколи не є винною у насильстві щодо неї, дитина завжди є жертвою. Захист дітей від усіх форм насильства потребує багатостороннього підходу. На виконання вимог Конвенції в українському законодавстві закріплено ряд норм щодо захисту дітей від усіх форм насильства. Стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства» гарантує кожній дитині право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від:

- усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або інших законних представників дитини;
- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

11 Convention on the Rights of the Child, Article 19. United Nations. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (15.01.25).

12 Child maltreatment. World Health Organization. 5 November 2024. URL : <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> (15.01.25).

13 INSPIRE: Seven strategies for Ending Violence Against Children. World Health Organization. 26 October 2016. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565356> (15.01.25).

- залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.¹⁴

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією Російської Федерації проти України, протидії торгівлі людьми та з питань захисту прав дитини у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.¹⁵

Організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів дітей, які постраждали від такого насильства визначено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».¹⁶ Цей закон визначає домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Також у законі надається визначення постраждалої від домашнього насильства дитини – це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком такого насильства (стаття 1). Постраждала

14 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/conv#n97>

15 Там же.

16 Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

дитина має всі права постраждалої особи, реалізація яких забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку (стаття 22, частина 1).¹⁷

5. Принцип захисту дітей від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення через міжнародні кордони або незаконного утримування – передбачає право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну та зобов'язання держав-учасниць вживати заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону. З метою захисту у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків незаконного переміщення або утримування дітей і створення процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання було укладено Гаазьку Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, яку для України набула чинності з 01 вересня 2006 року. Відповідно до статті 1 цілями цієї Конвенції є:

- a) забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав;
- b) забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах.¹⁸

Переміщення або утримування дитини розглядаються як незаконні, якщо:

- a) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримування;
- b) у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримування (стаття 3 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей).¹⁹

17 Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII, із змін та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

18 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

19 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

Визначення держави, органи якої мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист дітей-біженців та дітей, які внаслідок суспільних негараздів в їхній країні переміщені до інших держав передбачено положеннями іншої Гаазької конвенції – Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року. В статті 50 зазначається, що ця Конвенція не впливає на застосування Конвенції від 25 жовтня 1980 року про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей у відносинах між Сторонами обох Конвенцій. Однак ніщо не перешкоджає застосуванню положень цієї Конвенції для цілей повернення дитини, яка була протиправно переміщена або утримувалась, чи для надання права на спілкування.²⁰

6. Принцип правового захисту дітей – належний правовий захист дитини як до, так і після народження. І в преамбулі Конвенції про права дитини і в преамбулі Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року²¹ зазначено, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження. Державна політика у сфері правового захисту дітей має бути спрямована, перш за все, на удосконалення нормативно-правової бази, імплементацію норм європейського та міжнародного права. А належний правовий захист має бути спрямований на створення таких умов, які максимально унеможливають порушення прав дитини. В умовах збройних конфліктів це є особливо складним завданням. Національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей у зонах конфлікту. Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. У цьому Законі термін «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства,

20 Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 19.10.1996 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

21 Декларація прав дитини : Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні»²² Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. Цей Порядок визначає механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.²³

«Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні, з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини», – про це йдеться в статті 77 Протоколу 1 до Женевських конвенцій «Про захист жертв міжнародних збройних конфліктів».²⁴

Цей важливий принцип також встановлено статтею 38 Конвенції ООН про права дитини: «Держави-учасниці зобов'язуються поважати та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до дітей у збройному конфлікті».²⁵

З погляду міжнародного права суб'єктом, тобто носієм цього права, є дитина. При тому ні статус біженця чи шукача притулку, особи без громадянства, громадянина невизнаної країни тощо, жодним чином не може обмежувати основні права дитини.

Окрім фундаментальних конвенцій, спрямованих на захист прав дитини, для забезпечення реалізації прав дитини в умовах збройних конфліктів важливе значення мають також ряд міжнародних документів, ратифікованих Україною. Це, зокрема:

- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном, 1956 року, метою якої є спрощення стягнення аліментів, на які особа, що перебуває на території однієї з Договірних Сторін, заявляє своє право. При цьому засоби правового захисту, передбачені в цій Конвенції, доповнюють,

22 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

23 Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 268, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

24 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

25 Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

але не замінюють, будь-які інші засоби правового захисту, які існують відповідно до внутрішньодержавного або міжнародного права.²⁶

- Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, 1973 року. Ця Конвенція застосовується до рішень, постановлених судовим чи адміністративним органом Договірної Держави стосовно зобов'язань про утримання, які виникають із сімейних відносин, материнства, батьківства, шлюбу чи родинних зав'язків по чоловіку чи дружині, зокрема зобов'язань про утримання щодо дитини, народженої поза шлюбом.²⁷
- Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 року, положення якої спрямовані на поліпшення правового статусу дітей, народжених поза шлюбом, шляхом зменшення відмінностей у правовому статусі цих дітей і дітей, народжених у шлюбі, що зменшує правові й соціальні переваги останніх.²⁸
- Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, 1980 року, метою якої є запровадження відповідних положень, які дозволяють поновлювати опіку над дітьми у випадках її свавільного припинення, відзначаючи зростаючу кількість випадків, в яких діти неправомірно переміщаються через міжнародні кордони, а також труднощі забезпечення належного вирішення проблем, що постають у таких випадках.²⁹
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 року, укладена з метою надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу. Цілями цієї Конвенції є забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або

26 Конвенція про стягнення аліментів за кордоном : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.06.1956 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425#Text

27 Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.06.1956 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001#Text

28 Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом : Конвенція Ради Європи від 15.10.1975 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text

29 Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : Конвенція Ради Європи від 20.05.1980 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text

утримуваних у будь-якій із Договірних держав та забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах.³⁰

- Європейська конвенція про здійснення прав дітей, 1996 року. Предметом цієї Конвенції є – у найвищих інтересах дітей – підтримка їхніх прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються.³¹
- Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, 1996 року. Цілями цієї Конвенції є:
 - a) визначити державу, органи якої мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист особи чи майна дитини;
 - b) визначити, яке право має застосовуватися такими органами при здійсненні їхньої юрисдикції;
 - c) визначити право, що застосовується до батьківської відповідальності;
 - d) забезпечити визнання та виконання таких заходів захисту в усіх Договірних Державах;
 - e) запровадити таке співробітництво між органами Договірних Держав, яке може бути необхідним для досягнення цілей цієї Конвенції.

Ці заходи можуть стосуватися, зокрема: набуття, здійснення, припинення чи обмеження батьківської відповідальності, а також її делегування; права опіки, у тому числі права стосовно піклування про особу дитини та, зокрема, право визначати місце проживання дитини, а також права на спілкування, у тому числі право брати дитину на обмежений період у місце інше, ніж звичайне місце проживання дитини; опіки, піклування та аналогічних інститутів; призначення та функцій будь-якої особи чи органу, які відповідають за особу чи майно дитини та які представляють дитину або допомагають їй; влаштування дитини в прийомну сім'ю або в установи опіки і піклування; нагляду з боку державного органу за піклуванням за

30 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

31 Європейська конвенція про здійснення прав дітей : Конвенція Ради Європи від 25.01.1996 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

дитиною будь-якою особою, яка несе відповідальність за дитину; управління, збереження або розпорядження майном дитини.³²

Конвенція про контакт з дітьми, 2003 року. Цілями цієї Конвенції є установити відповідні запобіжні заходи й гарантії для забезпечення належного здійснення контакту й негайного повернення дітей після закінчення періоду контакту та започаткувати співробітництво між центральними органами, судовими органами та іншими органами для сприяння й поліпшення контакту між дітьми та їхніми батьками, а також іншими особами, що мають сімейні зв'язки з дітьми. «Контакт» визначається у Конвенції як перебування дитини протягом обмеженого періоду разом з особою, з якою вона зазвичай не проживає, чи зустріч з такою особою, будь-яку форму спілкування між дитиною й такою особою, надання інформації такий особі про дитину або дитині про таку особу.³³

Повертаючись до положень Конвенції про права дитини (далі – Конвенція), можемо визначити, які зобов'язання покладаються на державу, її органи та установи щодо захисту прав дітей під час війни. Обговоримо деякі з них.

1. Захист дітей від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення через міжнародні кордони, негайне повернення викрадених дітей, турбота про їхню безпеку та недопущення передачі третім особам. Першим обов'язком, який Конвенція ООН покладає на державу, є турбота про викрадених дітей, оскільки така шкода є багатовимірною та продовжується щохвилини, доки вони все ще утримуються як заручники. Серед статей Конвенції, які кореспондують цей обов'язок, можемо виділити такі: стаття 6 Конвенції – право на життя, виживання та розвиток; статті 8, 9 та 10, які визначають правовий зв'язок між дітьми та їхніми батьками й можливість розлучати їх лише з міркувань благополуччя дитини; стаття 11 – заборона незаконного переміщення дітей до інших країн; стаття 19 – право на захист від шкоди та жорстокого поводження; стаття 36 – заборона експлуатації дітей, стаття 37 – захист від катувань і жорстокого поводження, стаття 38 – повага до гуманітарного права та законів війни.³⁴

32 Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 19.10.1996 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

33 Конвенція про контакт з дітьми : Конвенція Ради Європи від 15.05.2003 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text

34 Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

З метою надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу 25 жовтня 1980 року у м. Гаага було укладено Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.³⁵ Для України ця Конвенція набула чинності 01 вересня 2006 року і наразі застосовується у відносинах з більше ніж 80 державами-учасниками.

Як зазначає суддя Верховного Суду у Касаційному цивільному суді, член Гаазької мережі суддівської взаємодопомоги Юлія Черняк³⁶ іноземні суди, розглядаючи у 2022–2023 рр. справи за позовами батьків – громадян України про повернення до України дітей у порядку Конвенції 1980 року, у більшості випадків відмовляли в задоволенні позову на підставі п. «b» ч. 1 ст. 13 Конвенції. Мотивація таких судових рішень зводиться до того, що: вся територія України класифікується як зона бойових дій з 24 лютого 2022 року; неможливо спрогнозувати, які саме райони й цілі буде уражено в майбутньому; у будь-який момент може статися артилерійський обстріл. Крім того, іноземні суди вказують на те, що загальний розвиток конфлікту не передбачає реальних перспектив його мирного швидкого завершення – навпаки, проявляється тенденція до подальшої ескалації воєнних дій. Також вона вказала на виклики, з якими стикається судова практика (як вітчизняна, так і іноземна) під час вирішення справ щодо дітей відповідно до Гаазьких конвенцій у воєнний час і які можуть бути вирішені, в тому числі, за допомогою обміну інформацією в межах Гаазької мережі суддівської взаємодопомоги. Вирішення потребують такі питання:

- Необхідність визначення звичайного місця проживання дитини як основного критерію встановлення міжнародної підсудності справ за Конвенцією 1996 року і правильного застосування статей 5 і 7 Конвенції. Чимало дітей виїхало з України внаслідок військової агресії РФ в Україні, водночас вони не є біженцями, тому має застосовуватися не ст. 6, а ст. 5 Конвенції. Це передбачає вирішення питання про те, зберігається юрисдикція за українським судом (як судом звичайного місця

35 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

36 Юлія Черняк. Застосування Гаазьких конвенцій щодо захисту прав дітей і виклики для судової практики при вирішенні справ щодо дітей під час війни в Україні. *Судова влада України*. 21 листопада 2023 р. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1513319/> (17.01.25).

проживання) чи визнається за судом іноземної держави (як держави нового звичайного місця проживання).

- Застосування інституту передачі юрисдикцій. У серпні 2023 року до Юлії Черняк надійшов запит від Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з проханням роз'яснити законодавство України про порядок виконання в Україні ст. 8 Конвенції 1996 року (transfer of jurisdiction). Суддя зазначила, що концепція *forum non conveniens* («неналежний суд») та інститут передачі юрисдикції суду іншої держави не є традиційними для української правової системи й наразі взагалі не відомі внутрішньому законодавству України. Проте буде формуватися практика їх застосування з огляду на те, що вони передбачені Конвенцією 1996 року (до якої Україна приєдналась у 2006 році) та Конвенцією про угоди про вибір суду 2005 року (ратифікована Україною у 2021 році).
- Врегулювання проблеми конкуренції юрисдикцій, множинних судових процесів (ст. 13 Конвенції 1996 року). Якщо сторони не надають доказів, що дають змогу чітко визначити наявність *lis alibi pendens*, суд, який відкрив провадження другим, може визнати за потрібне звернутися із цього питання до відповідного суду іншої Договірної держави. Таке звернення може бути зроблено або шляхом прямого спілкування між суддями, або через Гаазьку мережу суддівської взаємодопомоги.
- Співробітництво у сфері мирного врегулювання спору, у тому числі шляхом обміну суддями досвідом щодо застосування медіації в міжнародних сімейних спорах. Усі Гаазькі конвенції щодо дітей наголошують на необхідності вжиття всіх можливих заходів для забезпечення добровільного врегулювання спору. Так, нерідко під час тривалих, дороговартісних, емоційно виснажливих судових процесів із вирішення сімейного спору так і не знаходиться вичерпна відповідь щодо нього. Як засвідчує практика, досягнення батьками дитини домовленості щодо суті спору є найбільш оптимальним способом його врегулювання.³⁷

Колективами Комітету Національної асоціації адвокатів України з сімейного права, Вищої школи адвокатури та Міністерством юстиції

37 Юлія Черняк. Застосування Гаазьких конвенцій щодо захисту прав дітей і виклики для судової практики при вирішенні справ щодо дітей під час війни в Україні. Судова влада України, 21 листопада 2023 р. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1513319/> (17.01.25).

України було розроблено методичні рекомендації «Спори про міжнародне викрадення дітей», спрямовані допомогти ефективно працювати з даною категорією справ.³⁸

Одночасно слід підкреслити, що Україна не застосовує Конвенцію про викрадення дітей 1980 року у відносинах з російською федерацією, яка також є її учасником, у зв'язку із повномасштабною триваючою збройною агресією російської федерації проти України.³⁹

Існує серйозна, накопичувальна та незворотня шкода, яка може бути завдана дітям, утримуваним у полоні, чи які були вивезені з їхніх домівок насильницьким способом. Держава має надати пріоритет звільненню викрадених дітей, щоб запобігти подальшому завданню їм шкоди та забезпечити негайний початок процесів реабілітації.

Примусове переміщення є одним із тяжких злочинів проти людяності, який вчиняє Російська Федерація (далі – РФ) в ході війни в Україні. На порталі «Діти війни» станом на 09.01.2025 зафіксована цифра у 19 546 депортованих дітей. Водночас, за даними з відкритих джерел, озвучуваних РФ, це більш ніж 700 тисяч дітей. Повернені наразі лише 388.⁴⁰ До того ж переміщення цивільних осіб не є виправданим або законним із гуманітарних міркувань, якщо гуманітарна криза, що спричинила переміщення, є результатом незаконної діяльності окупаційної влади.⁴¹ Відповідно до статті 30-1 Закону України «Про охорону дитинства», держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон⁴².

В Україні розроблено комплексний стратегічний план дій «Bring Kids Back UA», ініційований Президентом України, що об'єднує зусилля українського уряду, країн-партнерів та міжнародних організацій для повернення дітей, які були насильно депортовані з України.⁴³

38 Спори про міжнародне викрадення дітей : Методичні рекомендації. URL : <https://is.gd/tqTpkl> (17.01.25).

39 Як повернути викрадену дитину. Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України, 11 липня 2024 р. URL : <https://court.gov.ua/archive/1635910/> (17.01.25).

40 Діти війни : вебсайт. URL : <https://childrenofwar.gov.ua> (17.01.25).

41 Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні : аналітичний огляд. Дніпро: ДДУВС, 2023. 38 с., С. 27. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/11491/1/%D1%83.pdf>

42 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

43 Bring Kids Back UA : вебсайт. URL : <https://www.bringkidsback.org.ua/about> (17.01.25).

Важливим є створення міжнародної платформи щодо повернення українських дітей додому. Зокрема – створення єдиної системи пошуку дітей та їх підтримки після повернення в Україну, будівництва в Україні реабілітаційних центрів для повернутих дітей.⁴⁴

2. Захист дітей від ворожих дій в рамках війни. ООН зобов'язує держави-члени приділяти першочергову увагу захисту всіх дітей від шкоди, яка є частиною війни. Це зобов'язання в основному впливає з положень Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (благополуччя дитини як першочергове питання; життя, виживання та розвиток; захист від шкоди та жорстокого поводження). Отже, держава повинна забезпечити, щоб діти могли перебувати в захищених місцях, до яких можна швидко дістатися в будь-який час доби. Цей обов'язок також породжує активне зобов'язання негайно будувати охоронні споруди в місцях, де вони відсутні чи їх недостатньо. У разі необхідності держава має забезпечити евакуацію населених пунктів із лінії зіткнення, щоб забезпечити безпеку дітей та родин. На виконання вимог Закону України «Про охорону дитинства» місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають першочергово проводити відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися в зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів. Відселення дітей проводиться разом із батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами.⁴⁵

У зобов'язанні держави приділяти першочергову увагу захисту всіх дітей від шкоди, яка є частиною війни наразі існує дилема щодо дотримання балансу між невід'ємним правом дитини на життя (стаття 6 Конвенції ООН про права дитини) та правом не розлучатися з батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (стаття 9 Конвенції ООН про права дитини).

44 Омбудсман у Гаазі наголосив на важливості створення міжнародної платформи щодо повернення українських дітей. *Омбудсман України*, 14. 09. 2023 р. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-u-gaazi-nagolosiv-na-vazhливosti-stvorenniya-mizhnarodnoyi-platforni-shchodo-povernennya-ukrayinskih-ditej (17.01.25).

45 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

У п. 3 Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій закріплено, що з метою захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утвореним Кабінетом Міністрів України, можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії.⁴⁶ Цю норму не можна вважати імперативною, оскільки вжито слово «можуть», а не «зобов'язані». Важливим моментом стало внесення від 7 березня 2023 р. змін до згаданого Порядку, якими встановлено, що обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника, а відмова батьків, осіб, які їх замінюють, або інших законних представників від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії, не допускається.⁴⁷

До прийняття вказаних змін мова йшла лише про обов'язкову евакуацію населення з районів можливих бойових дій у безпечні регіони. При цьому особа (в тому числі батьки, які мають дітей) могла відмовитися від обов'язкової евакуації шляхом підписання відмови за законодавчо встановленою формою. Отже, застосування заходів адміністративного припинення спеціального призначення (наприклад, заходів фізичного впливу) було неможливим. Також за відмову від обов'язкової евакуації особа не могла бути притягнутою до юридичної відповідальності. Наведене призводило до того, що батьки відмовлялися від евакуації, що наражало їх та їхніх дітей, які залишалися проживати разом із ними в місцевостях, де ведуться бойові дії, на значну небезпеку. Існуючі до моменту прийняття вказаної вище Постанови

46 Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#n11>

47 Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854 : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2023 р. № 209. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-%D0%BF#Text>

правові механізми впливу на батьків, які не бажали евакуювати своїх дітей, не можна назвати дієвими: відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ст. 170 Сімейного кодексу України); притягнення до адміністративної (ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення) чи кримінальної відповідальності (ст. 166 Кримінального кодексу України) за невиконання батьками своїх обов'язків. Це пояснюється тим, що відповідні процедури часто потребують значних витрат часу та участі певних осіб та уповноважених (прокурор, орган опіки та піклування, суд), що важко забезпечити у зоні воєнних дій, коли ситуація потребує оперативного реагування.⁴⁸

23.12.2024 до Верховної Ради України було подано Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питання проведення обов'язкової евакуації. Так, абзац другий частини другої статті 170 Сімейного кодексу пропонується замінити абзацами такого змісту: «У разі прийняття уповноваженим органом під час дії воєнного стану рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей із населених пунктів, які розташовані на територіях активних воєнних (бойових) дій, батьки (один із батьків) або інші законні представники зобов'язані забезпечити їх супровід особисто (або за згодою іншими особами) до безпечних районів.

У випадку відмови батьків (осіб, які їх замінюють (вітчима, мачухи, опікуна чи піклувальника або особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї) або інших законних представників дитини) здійснювати їх супровід така евакуація проводиться поліцейськими, уповноваженими рішенням керівника відповідного органу або підрозділу Національної поліції України, без супроводження батьків (осіб, які їх замінюють (вітчима, мачухи, опікуна чи піклувальника або особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї) або інших законних представників дитини) до безпечних районів з передачею їх органам опіки і піклування для вжиття подальших заходів, передбачених законодавством.» При цьому, пропонується закріпити, що у випадках такої відмови з боку батьків (осіб, які їх замінюють (вітчима, мачухи,

⁴⁸ Уряд запровадив обов'язкову евакуацію дітей разом з їх батьками, які перебувають у зоні воєнних дій (аналіз). *Право на захист*, 27 березня 2023 р. URL : <https://r2p.org.ua/page/uryad-zaprovadyy-obovyazkovu-evakuaciyu-ditej-razom-z-yih-batkamy-yaki-perebuwayut-u-zoni-voyennyh-dij-analiz> (17.01.25).

опікуна чи піклувальника або особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї) або інших законних представників дитини), орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурору та у семиденний строк після постановлення рішення або негайно після передачі дитини звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав.

У статті 33 Кодексу цивільного захисту України пропонується закріпити, що «з метою захисту дітей, що перебувають у населених пунктах, які розташовані на територіях можливих та активних воєнних (бойових) дій, обласні, Київська міська військові адміністрації за письмовою пропозицією військового командування на відповідній території та за погодженням з Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утвореним Кабінетом Міністрів України, протягом двох днів з дня отримання пропозиції можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей. Обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей проводиться органами опіки та піклування із залученням Національної поліції України для забезпечення охорони публічної безпеки і порядку.»

У Законі України «Про охорону дитинства» статтю 14 пропонується доповнити частинами такого змісту:

«У разі прийняття уповноваженим органом під час дії воєнного стану рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей, які перебувають у населених пунктах, які розташовані на територіях активних воєнних (бойових) дій, батьки (один із батьків) або інші законні представники зобов'язані забезпечити їх супровід особисто (або за згодою іншими особами) до безпечних районів.

Якщо обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснена поліцейськими, уповноваженими рішенням керівника відповідного органу або підрозділу Національної поліції України, без супроводження одним із батьків, особою, яка їх замінює (вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї), або іншим законним представником, такі діти в безпечних районах негайно передаються

органам опіки та піклування для вжиття подальших заходів відповідно до законодавства.»⁴⁹

Гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів евакуйованих осіб, яких взято на облік як внутрішньо переміщених осіб встановлено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Статтею 4 встановлено, що кожна дитина, у тому числі яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.⁵⁰

Вимушене переміщення впливає на життя дітей: їх розвиток, психологію, освіту, здоров'я, особливі потреби. Діти піддаються підвищеному ризику посттравматичних симптомів. Як слушно зазначає П. Пархоменко, використання лише правових механізмів є недостатнім для захисту прав дитини. Це вимагає від правозастосувача «спеціальних» знань або досвіду щодо особливостей дитячої психіки, впливу процесу виховання та можливостей адаптації дитини в певних умовах тощо.⁵¹ Держава зобов'язана виділяти ресурси, щоб дозволити лікувальним командам, які пройшли відповідне навчання, надавати допомогу всім тим дітям, які потребують лікування та психічної реабілітації.

Одним із важливих аспектів захисту прав дітей війни є забезпечення гуманітарної допомоги. Надання необхідних матеріальних, медичних та психологічних ресурсів може суттєво полегшити страждання дітей під час війни та сприяти їхньому відновленню.

3. Забезпечення безперервності в освіті з урахуванням загроз, що виникли внаслідок війни. Статті 28 і 29 Конвенції ООН про права дитини встановлюють обов'язок держави забезпечити всім дітям належну та доступну освіту. З цих положень випливає зобов'язання держави забезпечити доступну, якісну, безпечну та інклюзивну освіту під час війни для всіх дітей, і особливо для дітей, яких евакуйовано зі своїх домівок та які зазнали травм.

У 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration), у якій наголошується на важливості продовження освіти під час збройного конфлікту та захисті навчальних закла-

49 Провнесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питання проведення обов'язкової евакуації : Проект Закону від 23.12.2024 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2694083> (17.01.25).

50 Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

51 Пархоменко П. І. Діяльність Комітету ООН з прав дитини : практичний посібник. Чернівці : Громадська організація «МАРТ», 2021. 91 с., С. 9. URL : [Діяльність-Комітету-ООН.pdf \(mart-ngo.org.ua\)](https://mart-ngo.org.ua)

дів від військового використання.⁵² Основний меседж цього документу – належним чином організована освітня система може допомогти захистити дітей і молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імplementовані в українське законодавство, проте в серпні 2021 року Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо її реалізації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження.⁵³

Статтею 57¹ Закону України «Про освіту» закріплено державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану:

1. Здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується:

- організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;
- збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом;
- місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

2. Забезпечення державних гарантій, створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) у межах своєї компетенції здійснюють:

- органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти;

52 Safe Schools Declaration. *Global Coalition to Protect Education from Attack*. URL : https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/ documents_safe_schools_declaration-final.pdf

53 План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл : розпорядження Кабінет Міністрів України від 04.08.2021 р. № 898-пп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>

- заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники;
- громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність.⁵⁴

Стаття 1 Закону України «Про освіту» надає визначення безпечного освітнього середовища як сукупності умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди. Однією зі складових безпечного освітнього середовища є відсутність дискримінації за будь-якою ознакою. В свою чергу, системою освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників є інклюзивне навчання. А інклюзивне освітнє середовище визначено законом як сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей. Інклюзивна освіта є одним із засобів протидії дискримінації.⁵⁵

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р було схвалено Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року, стратегічною метою якої є забезпечення доступу до якісної освіти кожній особі з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей, із створенням умов для розвитку її потенціалу. Цим нормативним документом передбачено ефективні шляхи та заходи для створення недискримінаційного освітнього середовища у закладі освіти з інклюзивним навчанням та наголошено, що незважаючи на повномасштабну збройну агресію Російської Федерації проти України, реформування інклюзивного навчання продовжується разом із визначенням нових пріоритетів та завдань для подальшого розвитку освіти в Україні.⁵⁶ Також у Стратегії зазначається, що незважаючи на значний прогрес протягом останніх років у забезпеченні інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами існують перешкоди

54 Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>

55 І. Сидорук. Дискримінація осіб з інвалідністю в закладі освіти з інклюзивним навчанням й шляхи її подолання. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2024, № 3, С. 87–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.13>

56 Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>

для доступу таких осіб до освіти. Проаналізувавши цей документ, можемо виділити основні перешкоди:

- стигматизація та дискримінація;
- відсутність індивідуалізованих методик навчання, що орієнтовані на дитину з особливими освітніми потребами;
- відсутність допоміжних засобів для навчання;
- недоступність навчальних матеріалів;
- фізична недоступність закладів освіти та захисних споруд цивільного захисту при закладах освіти для осіб з особливими освітніми потребами; обмеження фінансування;
- недостатній кадровий потенціал у сфері інклюзивного навчання, незадовільний рівень фахової підготовки та перепідготовки педагогічних працівників;
- недостатні зусилля значної частини органів місцевого самоврядування щодо облаштування інклюзивної інфраструктури;
- руйнування інфраструктури, необхідної для здобуття освіти здобувачами освіти з особливими освітніми потребами, через воєнні дії;

Серед цілей вище вказаної Стратегії, які мають першочергове значення в умовах дії воєнного стану, визначено обов'язок держави забезпечити доступність закладів освіти для всіх учасників освітнього процесу. Для цього необхідно:

- створити зручне, доступне та безпечне інклюзивне освітнє середовище у закладах освіти;
- забезпечити доступність закладів освіти для осіб з особливими освітніми потребами;
- забезпечити наявність у закладах освіти захисних споруд цивільного захисту (укриттів) та їх доступність для всіх учасників освітнього процесу.

Ефективному забезпеченню прав дитини в умовах воєнного стану в Україні має сприяти діяльність ряду державних органів та інституцій, зокрема органів прокуратури, органів внутрішніх справ, органів опіки та піклування, Державної служби України у справах дітей, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Представника Уповноваженого з прав дитини .

Стаття 52 Протоколу 1 Женевської конвенції «Про захист жертв міжнародних збройних конфліктів» передбачає, що цивільні об'єкти не

можуть бути об'єктами нападу чи насильства. При цьому фіксується: «У разі плутанини щодо того, чи об'єкт зазвичай призначений для цивільних цілей, наприклад, місце відправлення культу, житловий будинок чи інша будівля або школа, такий об'єкт буде вважатися таким, що використовується для цивільних цілей».⁵⁷ Але РФ систематично обстрілює школи, дитсадки та інші будівлі, які також є цивільними об'єктами для обслуговування дітей.

Враховуючи загрозу обстрілів закладів освіти, навчальний процес у закладах переривається через необхідність прямувати до укриттів під час оголошення повітряної тривоги. Альтернативний спосіб ведення навчального процесу дистанційно також додає проблем: відсутність у частини дітей доступу до технологій, підключення до інтернету та електроенергії внаслідок обстрілів енергетичної інфраструктури або ж внутрішнього переміщення і неможливості обладнати простір для навчання в новому місці проживання означає, що багато учнів не мають доступу до освіти.⁵⁸ Через це діти та молодь позбавляються повної та належної реалізації свого права на гідну освіту.

4. Забезпечення зрозумілої, адаптованої та доступної для всіх дітей інформації. Стаття 17 Конвенції встановлює, що держави-учасниці мають сприяти розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю. Це положення разом із положеннями, що стосуються прав дітей на захист від шкоди, на нормальний розвиток, психічне та фізичне здоров'я, покладають на державні органи обов'язок забезпечити передачу інформації про події війни в спосіб, адаптований для дітей та молоді різного віку.

Право на інформацію є конституційним правом. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.⁵⁹ Законом України «Про доступ до

57 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

58 Дмитро Лубінець. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. URL : <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proti-ukrainy-zahalnyi-ohliad#ref15> (15.01.25).

59 Конституція України. Верховна Рада України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/cony>

публічної інформації»⁶⁰ не встановлено вікових обмежень для запитувача інформації. Будь-яка фізична особа без обмежень у віці може отримати відповідь на запит.

У дитини є право мати свої погляди і думки та вільно їх висловлювати. При цьому дитина має бути захищеною від тиску з боку дорослих, які намагаються вплинути на дитину, щоб змусити її змінити погляди і думки. Це право тісно пов'язане з правом дитини знати, що відбувається, отримувати доступ до інформації, яка її цікавить, право шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини. Реалізація дитиною права на доступ до інформації дає дитині можливість зрозуміти, що відбувається, і скласти власну думку про це. Але, в той же час, діти та підлітки є найвразливішою категорією населення, на яку можна впливати та якою можна маніпулювати, особливо коли їх психіка втомлена війною.

Найбільша інформаційна війна та психологічний тиск відбувається у соціальних мережах – саме там діти та підлітки отримують найбільше інформації. Соцмережі та месенджери дозволяють дітям творчо самовиражатися, спілкуватися з друзями та рідними, навчатися, дізнаватися новини та багато іншого. Однак варто пам'ятати та нагадувати дітям про те, що ці канали не варто використовувати як правдиві новинні ресурси, адже їм бракує контексту та перевірки фактів. Отже, така інформація може просто вводити в оману. Понад те, контент про війну, з яким діти стикаються в додатках, також може містити відверті зображення та відео, емоційно травмуючі історії людей, які постраждали від війни, а також дезінформацію.⁶¹

В Україні започатковано освітній проєкт щодо захисту дітей в інтернеті – #stop_sexтинг⁶², який пропонує покрокову інструкцію з поводження в інтернеті для дітей різних вікових категорій, окремі вправи згідно з віком дитини. Для того, щоб більш детально обговорити з дітьми тему онлайн-злочинів під час війни та розвинути нові навички безпечного інтернету запропоновано завдання в інтерактивній формі, які можна провести як

60 Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI, із змін. та доп.; URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

61 Діти дізнаються про війну із соцмереж: що потрібно знати батькам? *Освітторія*. URL : <https://osvitoria.media/opinions/dity-diznayutsya-pro-vijnu-iz-sotsmerezh-shho-potribno-znaty-batkam/> (20.01.25).

62 Stopsexтинг : вебсайт. URL : <https://stop-sexting.in.ua/adult/orhanizatsiia/> (20.01.25).

під час освітнього процесу з учнями чи вдома з власними дітьми. Також розроблено спеціальну брошуру щодо онлайн-злочинів під час війни, в якій виокремлено основні причини, які спонукають дітей та підлітків до передачі таємної інформації злочинцям (наведення на об'єкти для авіаударів) або інших злочинних дій: «популярність» серед однолітків та відчуття «особливості», коли дитину обрали для виконання ніби надважливого та таємного завдання; шантаж злочинцями (часом злочинці можуть погрожувати дитині завдати шкоду їй чи її близьким, якщо дитина не виконає певне завдання); віра в безкарність (злочинці можуть казати дитині, що їй нічого не загрожує, якщо вона зробить таке завдання, адже вона дитина, хоча насправді, існує відповідальність за такі дії за ст. 113 Кримінального кодексу України; бажання заробити гроші, адже доволі часто злочинці пропонують кошти за виконання таких завдань).⁶³

Державні органи влади повинні сприяти педагогічним працівникам, батькам і самим дітям у пошуку інструментів для захисту дитячої психіки на реагування на травматичні сцени та скеровувати їх до усвідомленого вибору джерел інформації. У відповідних випадках слід запобігати впливу на дітей шкідливого для їх психічного здоров'я вмісту. Але співвідношення між бажанням захистити дітей і молодь від травматичних фактів та їхнім правом знати, розуміти та формулювати позицію на основі достовірної й чіткої інформації повинно бути адекватним. Баланс залежить, серед іншого, від віку та наявності поруч дорослих людей, які можуть пояснити та підтримати.

5. Примусове рекрутування та використання дітей у військових діях. Інше серйозне питання, яке виникає під час війни, – примусове рекрутування та використання дітей у воєнних діях. Це протирічить міжнародним стандартам, адже, згідно з Додатковим протоколом до Женевських конвенцій, «сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях...». ⁶⁴ Проте, погоджуємося з В. Белевцевою, що протокол не захищає дітей від непрямої участі в бойових діях, що є не менш небезпечним.⁶⁵

63 Онлайн-злочини за участю дітей під час війни. *Stopsexting*. URL : <https://stop-sexting.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/broshura-nasylstvo-v-interneti.pdf> (20.01.25).

64 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

65 Белевцева В. Правові засади міжнародного захисту прав дитини під час збройного конфлікту. Захист прав дітей в умовах війни : збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 17 травня 2022 р. Вінниця, 2022. С. 10-17.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах покладає на держави-учасниці зобов'язання забезпечити, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил та не брали прямої участі у військових діях.⁶⁶ Як Україна так і РФ ратифікували даний протокол. Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях визнається воєнним злочином відповідно до п. xxvi ч.2 ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду.⁶⁷

За даними Аналітичного звіту коаліції «Україна. П'ята ранку» існують свідчення про залучення неповнолітніх осіб на окупованих територіях як до кампанії примусової мобілізації, так і до участі у воєнізованих формуваннях, таких як «Юнармія», організації таборів воєнізованого руху до яких залучалися діти від 8 років. В рамках таборів проводяться військово-спортивні збори, де дітей вчать збирати та розбирати зброю, проводять уроки стрільби та розмінування, фізичної підготовки та поведження з парашутом. Неповнолітніх представників даного руху також залучають до мобілізаційних рейдів, зокрема, повідомляється про випадки допиту ними однолітків щодо місцезнаходження батьків. Неповнолітніх також використовують як важіль впливу на їхніх родичів-чоловіків, що переходять від мобілізації.⁶⁸

Відповідно до статті 30 Закону України «Про охорону дитинства», участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей із метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються. Держава повинна вживати всіх можливих заходів для запобігання вербуванню та

66 Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 20.11.2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

67 Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй від 17.07.1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

68 Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованій території України: факти та правова кваліфікація. Аналітичний звіт. URL : https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/mobilization_ukr.pdf

використанню дітей у військових діях і збройних конфліктах, виявлення завербованих дітей та звільнення їх від військової служби.⁶⁹

Однак, за повідомленнями уповноваженого Верховної ради з прав людини Дмитра Лубінця, з території РФ вербують українських дітей та змушують їх, наприклад, повідомляти про фейкові замінування шкіл та інших закладів. У тимчасово окупованому Криму виник навчально-методичний центр військово-патріотичного виховання українських дітей, де підлітки навчаються основ військової служби. У Луганській області російські загарбники почали мобілізувати студентів денної форми навчання і відкривають центри підготовки підлітків для фронту. Усі ці дії є військовими злочинами.⁷⁰

Служба безпеки України спільно з Національною поліцією продовжує загальнонаціональну інформаційну кампанію «Спали» ФСБшника». Вона спрямована на протидію вербуванню молоді російськими спецслужбами та запобіганню підпалам, терактам і диверсіям. Адже такі злочини як підпали майна ЗСУ, держустанов чи їхнє мінування класифікуються Кримінальним кодексом України як тероризм або диверсія. І за них передбачена сувора кримінальна відповідальність навіть для неповнолітніх. Використовуючи ключовий меседж – «Не пали своїх! «Спали» ворога!», СБУ закликає молодь повідомляти про будь-які спроби вербувань у спеціальний чат-бот.⁷¹

Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що зобов'язання, які покладаються на державу, її органи та установи щодо захисту прав дітей під час війни, виконуються не в повному обсязі. Діти війни в Україні стають жертвами несправедливості та порушення прав людини. Цілком погоджуємося з С. Мельничук, що сам механізм правового регулювання не є достатнім елементом механізму захисту прав людини і громадянина в сучасний період, тому що сама фіксація поведінки в нормі не передбачає безпосередню її дію. Насамперед потрібно, щоб нормативні акти опосередковували можливість їх реалізації.⁷²

69 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

70 Росіяни вербують українських дітей та змушують їх повідомляти про «мінування». *Слово і діло* : аналітичний портал. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/11/novyna/suspilstvo/rosiyan-verbuyut-ukrayinskykh-ditej-ta-zmushuyut-yix-povidomyaty-pro-minuvannya-ombudsmen>

71 СБУ проводить інформкампанію «Спали» ФСБшника» для протидії вербуванню молоді спецслужбами рф. *Служба безпеки України*. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-provodyt-informkampaniiu-spaly-fsbshnyka-dlia-protydii-verbuvanniu-molodi-spetsluzhbyam-ru-video> (17.01.25).

72 Мельничук С. М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 24–34. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34>

У звіті Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024» зазначається, що в Україні відсутні узгоджені державні політики щодо моніторингу прав дитини, що призводить до фрагментованих та некоординованих зусиль. Ця неефективність перешкоджає захисту та добробуту дітей. Відсутність надійних управлінських структур та комплексної системи моніторингу підриває ефективне виконання та оцінку політик щодо прав дитини.⁷³

При Міністерстві соціальної політики України діє Департамент захисту прав дітей та усиновлення в структурі якого створено відділ правового забезпечення та моніторингу виконання конвенції ООН. Цей відділ забезпечує підготовку та здійснює моніторинг виконання щорічних планів заходів Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»; бере участь, у межах компетенції, в організації співпраці з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ); забезпечує діяльність Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства; готує щорічну державну доповідь про становище дітей в Україні та подає її Президентові України; готує проекти нормативно-правових актів у сфері компетенції відділу; готує інформаційно-аналітичні матеріали з питань, що входять до компетенції відділу.⁷⁴

Беззаперечно, держава в особі уповноважених органів певною мірою намагається виконувати зобов'язання щодо захисту прав дітей у реаліях сьогодення. Але, на наш погляд, сам механізм реалізації певних норм, програм та заходів, спрямованих на захист прав людини, в тому числі прав дитини, залежить багато в чому від рівня комунікації з населенням. Вважаємо, що першочергово – це відповідальність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які повинні здійснювати безперервну та ефективну комунікацію з жителями громад, вживати невідкладних заходів для забезпечення захисту прав дітей, надання гуманітарної допомоги та відновлення освітніх і соціальних структур. Тому необхідно в кожній громаді створювати офіційні канали комунікації в соціальних мережах, активно взаємодіяти з засобами масової інформації, щоб своєчасно інформувати населення про права людини та заходи щодо їх захисту. Також має бути налагоджена постійна взаємодія між місцевими органами влади та керівництвом навчальних

73 Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024. *Звіт ЮНІСЕФ*. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/reports/sitan2024>

74 Департамент захисту прав дітей та усиновлення : вебсайт. URL : <https://www.msp.gov.ua/content/pro-nas1.html>

та позанавчальних закладів з питань створення безпечних умов для дітей та проведення роз'яснювальних заходів серед батьків. Важливу роль може відігравати також надання безоплатної правової допомоги, зокрема через університетські юридичні клініки, які мають активно поширювати інформацію щодо своєї діяльності. Тільки через спільні зусилля можна створити умови для того, щоб діти відчували себе захищеними та мали можливість розвиватися в безпечному оточенні, незважаючи на труднощі воєнного часу.⁷⁵

На прикладі українських дітей стало зрозуміло, що у світі немає єдиної глобальної системи безпеки дітей. Про це зазначила уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук.⁷⁶ Тому необхідно докладати спільних зусиль для захисту прав дітей в умовах війни, проводити подальші наукові дослідження щодо проблем забезпечення прав людини загалом і прав дитини зокрема, щоб привернути увагу до необхідності дотримання міжнародних стандартів та сприяння відновленню прав дітей в умовах війни.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-137-168

75 Маланчук Т. В. Захист дітей в умовах війни: проблеми та виклики з погляду прав людини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106) Ч.1. С. 29–39. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.29-39>

76 Депортовані українці у так званих «пунктах тимчасових розміщень» – місце перебування чи нові табори? Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3778720-deportovani-ukrainci-u-punkтах-timcasovih-rozmisen-misce-perebuvanna-ci-novi-tabori.html> (17.01.25).

Marharyta CHABANNA,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor
National University of “Kyiv-Mohyla Academy”
ORCID ID: 0000-0002-0898-8290

THE LEGAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF REGULATING HIGHER EDUCATION IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE WAR

The war in Ukraine, which began in 2014, has significantly impacted all aspects of public life, particularly the higher education system. After the large-scale invasion in 2022, universities faced unprecedented challenges related to relocation, infrastructure damage, and the need to ensure the accessibility of education for students affected by the war. In 2022, the gov-